

KOMMAGENE UYGARLIĞI MİMARİSİNİN İNSAN PEYZAJI TEMELİNDE ÇEVREYE OLAN UYUMU

Yaprak TANRIVERDİ¹
Kemal ZORLU²
Kahraman YAĞIZ³
Erhan AKÇA⁴

Özet

Kommagene Krallığı (MÖ 163- MS 72) Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Parth ve Roma İmparatorlukları arasında tampon bir devlet olarak kurulmuştur. Bölge günümüzde Adıyaman, Gaziantep ve Kahramanmaraş illerinin yer aldıkları alanı kapsamaktadır. Başkenti Samosata (Samsat) olan imparatorluk altın çağını Kral I. Antiokhos (MÖ 69-36) döneminde yaşamıştır. Bu dönemden günümüze çok az bina/yapı kalıntısı kalsa da arkeolojik buluntularda saray yapıları, kutsal mezar alanları (Hierothesion), nekropolisler (mezarlıklar), şehir kalıntıları, rölyefler ve mozaiklere rastlanmıştır. Binlerce yıl öncesine dayanan bu kültürün şehircilik ve yerleşim anlayışı, doğal kaynakları kullanımı, amaçlarına göre binaların yerleşimi bilinçli bir yönetim anlayışına işaret etmektedir. Yerleşim anlayışı birbirini destekleyen nitelikte, başta su ve toprak olmak üzere doğal kaynakları öncelikli tutan bölümler halinde karşımıza çıkmaktadır. Arazi gözlemlerine dayanarak hazırlanan çalışmada sürdürülebilir kaynakların nasıl kullanıldığı, yerleşimin nasıl gerçekleştirildiği, çevre-insan ilişkisi temelinde ortaya koymuş ve bu anlayışın günümüze uyumu sağlanarak uygulanmasını hedeflemiştir. Arazi çevre kullanımına ait yararlı olacak, yerel arazi kullanım bilgisinin güncel ihtiyaçları karşılayacak biçimde şekillendirilmesi iklim değişikliği ve arazi bozunumu ile çölleşmenin gün geçtikçe artan biçimde mücadelesi için yararlı olacak bilgi sağlayacaktır çünkü anılan uygarlıklar yüzlerce yıl doğayı bozmadan kullanma deneyimini sağlamışlardır. Anadolu insan peyzajına ait bilgi ve deneyimlerin daha detaylı çalışmalarla ortaya konulması sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı hakkında birçok disipline uygulanabilir kullanımlar sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kommagene, Mimari, İnsan Peyzajı, Sürdürülebilir Arazi Kullanımı, Adıyaman

Compliance Of The Commagene Civilization Architecture To The Environment In The Basis Of Human Landscape

Abstract

The Kingdom of Commagene (163 BC - AD 72) was established as a buffered state between the Parthian and Roman Empires in the Southeastern Anatolia Region. The region covers the area where Adıyaman, Gaziantep and Kahramanmaraş provinces are located. The empire, whose capital was Samosata (Samsat), had its heyday during the reign of King Antiochus I (69-36 BC). Although there are very few buildings remain from this period, there were palace structures, sacred burial sites (Hierothesion), necropolis (cemeteries), city ruins, reliefs and mosaics in archaeological finds. This culture, which dates back to thousands of years, had a conscious understanding of urbanism and settlement, as in use of natural resources and location of buildings according to their aims. The concept of settlement appears as regarding natural sources such soil and water. In the study based on land observations, it is aimed to determine how sustainable resources are used, how the settlement is carried out, on the basis of environment-human relationship and to implement this understanding by ensuring harmony with today. Land use information that will be useful for the use of local land use information in a way to meet the current needs of climate change and land degradation and will be

¹ Adıyaman Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, El Sanatları, Öğr. Grv. Dr., yapraktanriverdi@gmail.com

² Adıyaman Üniversitesi, Kahta MYO, Mimarlık ve Şehir Plan., Dr. Öğr. Üyesi, kemalzorlu.geol@gmail.com

³ Adıyaman Üniversitesi, Fen Ed. Fak, Arkeoloji Dr. Öğr. Üyesi, kahramanyagiz@hotmail.com

⁴ Adıyaman Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, El Sanatları, Prof. Dr., erakca@gmail.com

useful for the increasing struggle of desertification day by day because of the said civilizations have provided the experience of using the nature for hundreds of years without disruption. Demonstrating knowledge and experience of the Anatolian human landscape through more detailed studies will provide a wide range of practical uses for sustainable natural resource use.

Keywords: Commagene, Architecture, Human Landscape, Sustainable Land Use, Adıyaman

Giriş

İnsanlık ve doğa günümüzde küresel boyutta etkisi gün geçtikçe daha çok hissedilen çölleşme, arazi bozunumu, iklim değişimi ve biyoçeşitlilik azalması tehditi altındadır. Söz konusu tehditlerle mücadele küresel sosyal, ekonomik, çevre ve gıda güvenliği için acil öncelik konumundadır. Tehditlerle mücadele de güncel teknolojiler kadar geçmişteki deneyimlerden de yararlanılmaktadır. Özellikle kısıtlı kaynakların olduğu bölgelerde gelişen uygarlıkların arazi deneyimleri gün geçtikçe daha çok araştırılmaya ve günümüze uygulanmaya başlamıştır. Doğal kaynakları kendi gereksinimlerine uygun olarak şekillendiren eski uygarlıkla arazileri uzun yıllar hatta yüzyıllar boyunca çoğu kez sürdürülebilir biçimde kullanmışlardır (Kapur ve ark. 2018). Söz konusu kullanımlar sonucu ortaya çıkan insan peyzajları (anthroscapes) (Kapur ve ark. 2014) olumlu veya olumsuz örnekler içermektedir. Anadolu'nun sınırlı doğal kaynaklarını etkin biçimde kullanılmasıyla birçok yerinde karşılaşılan (Akça ve ark. 2004) insan peyzajlarından elde edilecek bilgiler küresel tehditlerle insanlığın mücadelesi ve uyumuna katkı da bulunacaktır. Bu çalışmada Adıyaman Bölgesinde eğimli arazilerde, yarı-kurak Akdeniz ikliminde yaklaşık 400 yıl yaşamını sürdüren Kommagene uygarlığının arazi kullanımı gözden geçirilerek çevre ile ilgili uyumu değerlendirilmiştir.

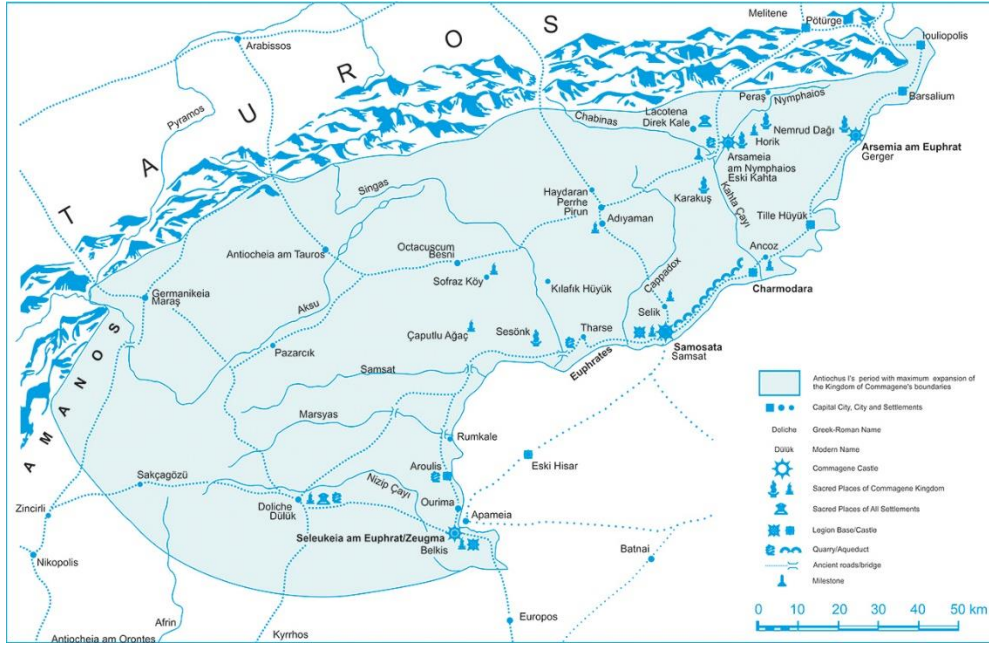
1. KOMMAGENE KRALLIĞI

Büyük İskender'in ölümünün ardından ardılları arasında yapılan toprak paylaşımında ilk başta herhangi bir toprak alamayan Seleukos, daha sonra Babylonia satrapı (valisi) olarak payına düşeni almıştır. MÖ 4. yüzyılın sonlarında krallığını ilan eden Seleukoslar, MÖ 190 yılında Romalılara karşı yapılan Magnesia Savaşı'na kadar bu toprakların en güçlü varisiydi. Magnesia Savaşı'ndan sonra siyasi gücü zayıflamış, Kral IV. Antiokhos'un ölümü ile yönetsel bir boşluk oluşmuştur. Seleukosların güç kaybetmesini fırsat bilen ve kendisi de bir Seleukos satrapı olan Ptolemaios, MÖ 163/162 yıllarında ayaklanarak Kommagene Krallığı'nın bağımsızlığını ilan etmiştir (Tekin, 2010, 158).

Kommagene Krallığı günümüz Adıyaman ilinin tamamını, Kahramanmaraş ve Gaziantep ilinin bir kısmını kapsamaktadır (Şahin, 1991, 113; Brijder, 2014a, 39). Armenia, Kappadokia, Kilikia, Suriye ve Pers İmparatorluğu ile çevrili alanın merkezinde yer alan Kommagene Krallığı batıdan Amanos Dağları, doğuda doğal bir hat olarak Fırat nehri, kuzeyden Anti Toroslarla (Nurhak ve Malatya Dağları) çevrilidir. Krallığın güneyinde doğal bir sınır olmamakla beraber kabaca Nizip Çayı ve hemen güneyi sınır olarak kabul edilebilir. Kommagene Krallığı yaklaşık olarak 9.000-10.000 km² bir yüz ölçümüne sahipken, bunun 7.600 km²'lik bölümünü Adıyaman ili oluşturur (Brijder, 2014a, 38). Yani toprakların büyük bir bölümü Adıyaman il sınırları içinde kalmaktadır.

Bu çalışmada Kommagene topraklarının Adıyaman il sınırları içerisinde kalan kentleri, kutsal alanları ve nekropolisleri Anadolu arazi kullanımı yaklaşımıyla ele alınmıştır. Amaç antik dönemde gereksinimleri karşılamak için çevrenin şekillendirilmesiyle geliştirilen arazi yönetimi varlığını araştırmaktır. Sonuçta, arazi bozunumu, çölleşme ve iklim değişimi ile ilgili sorunların etkisini azaltmak ve yerel halkın hayat kalitesini arttırmak için Anadolu Geleneksel Arazi Yönetimi temeline dayanan insan peyzajı yaklaşımı bütüncül bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşırı otlatma, aşırı doğal kaynak kullanımı, ormansızlaştırma, biyoçeşitliliğin kaybı; sonuç olarak arazilerin terk edilmesine ve yoksulluğun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Araziler insanlar tarafından yeniden şekillendirildiğinde doğal kaynakların kullanımı çoğu zaman olumsuz yönde etkilenmektedir.

Bu etkileşimlerin tanımlanmasında yalnızca arazi verileri değil bölgenin kültürel ve sosyal yapısı da göz önüne alınmalıdır. İnsan peyzajları bu etkileşimi tanımlamada çok önemli fiziksel modellerdir. Doğal kaynak kullanımının eğilimini saptamak başka bir tanımla insanların araziyi iyi kullanıp kullanılmadıklarını saptamak bunun temelini oluşturmaktadır. Geleneksel toprak, jeoloji, bitki vb. analizler doğal kaynak kullanımındaki değişimleri yeterince açıklayamayabilir. Bu bağlamda insan peyzajı kavramı normal ve doğal peyzajlardaki değişimi sosyal yapıyı da ortaya koyarak açıklamaktadır. Arazilerin işlevsel özelliklerine yoğunlaşarak doğal kaynakların nerden nereye geldiği açıklanabilir. Örneğin 5000 yıldır sekilerin Akdeniz'de eğimli arazilerde arazi kullanımını olumlu yönde etkilediği bilinmektedir. Bundan yola çıkarak Kommagene döneminde Adıyaman ili sınırları içerisinde yer alan kentler, kullanımlarına göre yorumlanmıştır.



Resim 1. Kommagene Haritası (Wagner 2012’den uyarlama; Tanrıverdi, 2016, 32)

1.1. Samosata (Samsat)

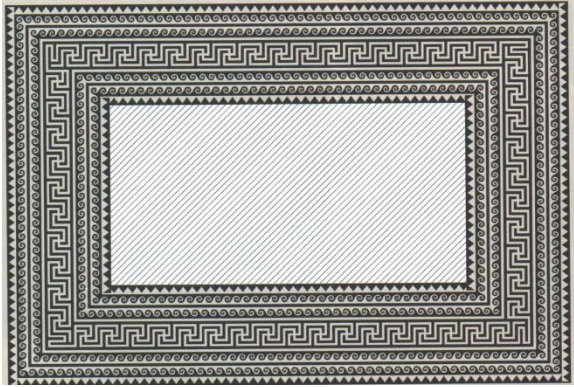
Bu bağlamda ilk yerleşim birimi, Kommagene Krallığı’na da başkentlik yapmış olan Samosata antik kentidir. Kent sadece Kommagene Krallığı’nın değil Geç Hitit krallıklarından Kumaha/Kummuh Krallığı’nın da idari merkezidir (Özkan, 1993, 65-80). Samosata, Adıyaman ilinin 37 km. güneydoğusunda, Kahta Çayı (Nymphaios) ile Göksu (Singas) ağzı arasındaki ovanın Fırat Nehri kıyısındaki bölümünde yer alır. Kentin sahip olduğu toprakların verimliliği antik yazarların da dikkatini çekmiştir. Bu yazardan biri olan Strabon, kentin oldukça bereketli toprakla çevrili olduğundan söz etmektedir (Strabon XVI.2.3). Toprakların verimli olma nedeni Fırat’ın yüzlerce kilometrelik havzası boyunca çok farklı jeolojik yapılardan getirdiği çökellerden oluşmasıdır (Lev-Yadun ve ark. 2000). Bu nedenle bir şekilde Nil’in Mısır’a kazandırdığı tarımsal verimliliğe benzer koşullar Kommagene için de geçerli olmuştur.

Samosata’nın Fırat Nehri kıyısında bulunuyor olması arazi kullanımı ve verimliliği açısından önem katmaktadır. Verimli doğal kaynaklara yakın bir konumda yer alan kentin etrafı surlarla çevrilmiş olup, bu surlar Ortaçağ’a kadar varlığını korumuştur (Özgüç, 1985, 227; Özgüç, 1986, 300). Fırat Nehri o dönemde Parthlarla doğal bir sınır oluşturmaktaydı. Samosata ile birlikte yine Fırat Nehri kıyısına kurulmuş olan Arsameia, ve Seleukia bir diğer ismiyle Zeugma, krallığın doğu sınırları korumada önemli bir görev üstlenmişlerdir. Strabon Zeugma/Seleukia’dan Mezopotamya’nın bir kalesi olarak söz eder (Strabon XVI.2.3). Kentin sahip olduğu stratejik önem sadece askeri değil aynı zamanda ticaridir. Güneyden Seleukia

Euphrates'den başlayan bir yol Samosata üzerinden kuzeye devam edip, Euphrates/Fırat ve Gerger Nehrinin birleştiği noktaya yer alan Arsameia'ya günümüz Gerger'ine bağlanmaktadır (Brijder, 2014a, 50). Diğer bir yol yine kuzey-güney doğrultulu olup, Samosata'dan başlayıp, Cendere Köprüsü üzerinden Melitene'ye ulaşan askeri yoldur (Tekin, 2010, 67; Comfort, 2008, 86). Bir diğer yol Samosata'dan başlayıp Doliche üzerinden Antiokhia'ya kadar ulaşmaktadır (Comfort, 2008, 151-153). Bununla birlikte Samosata'ya bağlanan veya Samosata'dan geçen başka yollar da bulunmaktadır. Bunlar Antiokhia'dan başlayıp, Zeugma üzerinden ve yine Antiokhia'dan başlayıp Germanikeia üzerinden Samosata'ya oradan da Melitene'ye ulaşan yollardır (Comfort, 2008, 157-161). Bu bilgiler Samosata'nın hem ticari hem de askeri anlamda önemli nokta da yer aldığını göstermesi açısından anlamlıdır.

Samosata'nın nehir kıyısına kurulmuş olması, etrafının verimli tarım arazileri ile çevrili olması ve önemli yol güzergahlarının üzerinde oluşu, onu Kalkolitik dönemden itibaren önemli merkez konumuna getirmiştir. Kentin önemi gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarla da kanıtlanmıştır. Höyükte gerçekleştirilen arkeolojik kazılar 15 kültür tabakasının varlığını ortaya koymuştur (Özgüç, 1985, 224; Özgüç, 2009, 3-105). En üstte Ortaçağ tabakaları, daha sonra Roma dönemi ve Hellenistik dönem yapıları ortaya çıkarılmıştır. Daha alt tabakalarda ise sırasıyla Demir Çağ, Geç, Orta ve İlk Tunç çağ tabakaları ve Geç Kalkolitik Çağ tabakalarına kadar inilmiştir. Geç Hellenistik dönemin V. yerleşim tabakasında yer alan Kral I. Antiokhos'un sarayı ise ayrı bir önem arz eder (Özgüç, 2009, 41-47.). Kuzey, batı ve doğu bölümleri açığa çıkarılamamış olmasına rağmen ortaya çıkartılan bölümü 1700 m²'dir (Bingöl, 2013, 18; Bingöl, 2016, 117). Bu ölçüler bile krallığın başkentinde oldukça büyük bir sarayın varlığına işaret etmektedir.

Sarayın taban mozaikleri yerel malzemeler kullanılarak üretilmiş Helenistik dönemin özelliklerini taşıyan seçkin mozaiklerdir. Kesilmiş taşların (tessera) kullanıldığı mozaiklerdeki malzemeler yerel kaynaklar ve Fırat nehrinin taşıdığı kayalardan seçilmiş olmalıdır.



Resim 2. I. Antiokhos Sarayı. Mask Figürlü Mozaik (Bingöl, 2013, Res. 122-123)

Samosata kentinde yerleşim tarım alanında yer alsa da, konumunun stratejik önemi de göz önünde bulundurulmalıdır. Fırat nehri batıyı doğudan ayıran sınır gibi düşünüldüğünden nehrin kıyısında yer alan kentler savunma anlamında önem arz eder. Nehir iki noktadan geçişe elverişlidir, bunlar Zeugma ve Samosata'dır. Bu açıdan bakıldığında Samosata'nın yerleşiminde stratejik konumu tarıma elverişli alan kaygısından önde gelmiş olmalıdır.

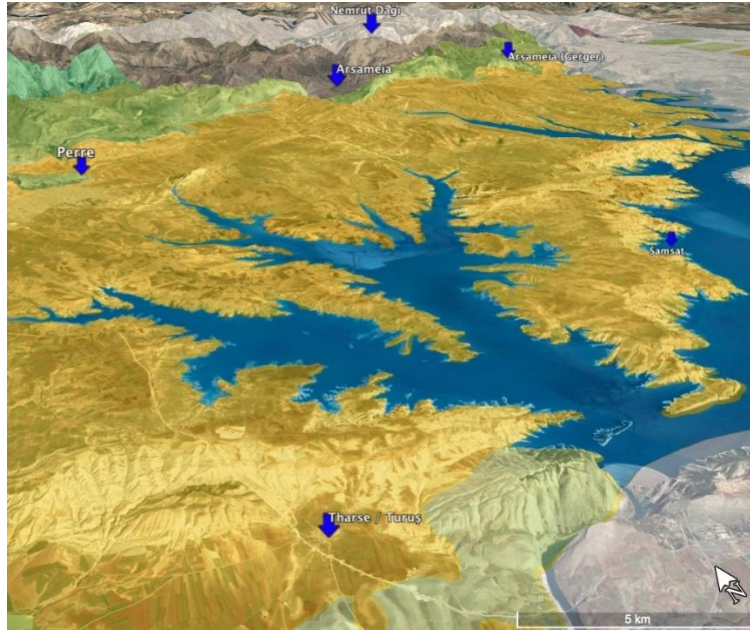
1.2. Pirin/Perre

Kommagene Krallığı'nın Adıyaman il sınırları içinde kalan bir diğer kenti Perre'dir. Perre antik yerleşimi Adıyaman merkez ilçenin 5 km kuzeydoğusunda eski ismi Pirin olan günümüz Örenli Mahallesi sınırları içerisinde yer alır. Evlerin yapımında kullanılan antik kente ait çok sayıda mimari blok ve sütun dikkat çekmektedir. Hatta Roma döneminde inşa edilmiş olan 5 m genişliğinde ve 2,5 m yüksekliğindeki tonozlu çeşme yapısı ile kentin kuzeydoğusunda yer alan Roma dönemi sarnıcı günümüzde hala kullanılmaktadır (Dörner, 1999, 49).

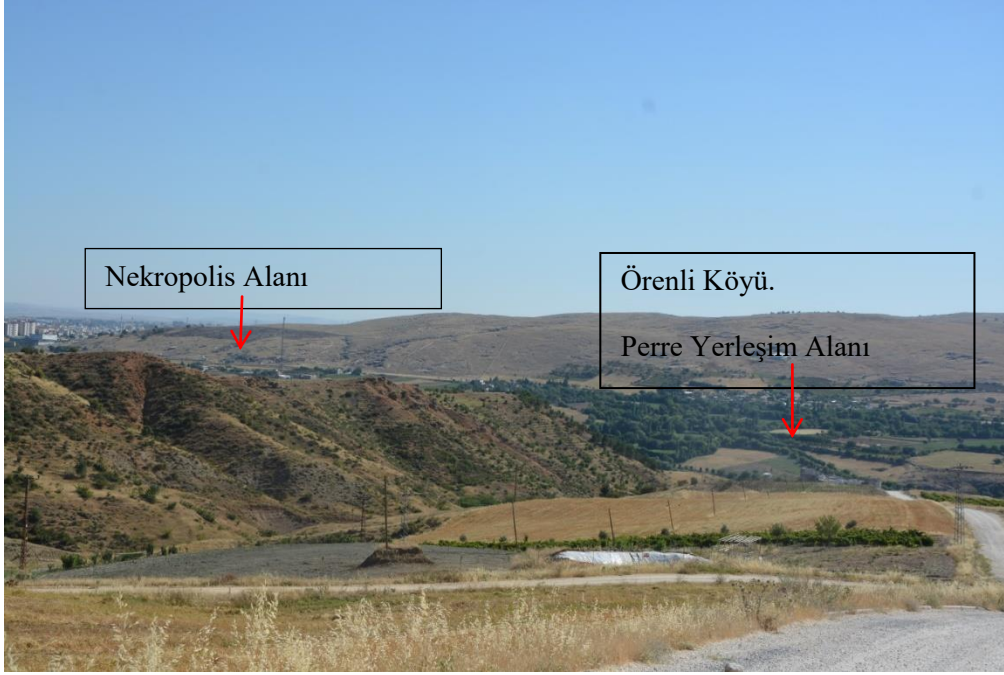
Kentin bulunduğu alan Paleolitik dönemin avcı toplayıcı toplulukları için geçiş ve konaklama yeridir (Eraslan v.d., 2009, 172-173). Bu özelliği daha sonraki dönemlerde önemini korumuş, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Samosata'dan Metilene'ye kadar uzanan yolda bir ara istasyon olarak yerini almıştır (Dörner, 1999, 50). Yerleşimin bulunduğu alan ise bu gün olduğu gibi tarıma elverişli verimli bir alanda yer alır. Sadece Perre'nin değil Kommagene topraklarının verimli olduğunu Strabon da belirtmektedir. Strabon, Metilene hakkında bilgi verirken, Kommagene Krallığı'nda olduğu gibi her yerin meyve ağaçları ile kaplı olduğundan söz eder (Strabon XII, 2.1). Bu bilgi dolaylı da olsa Kommagene Krallığı'nın verimli arazilere sahip olduğunu doğrulamaktadır. Perre antik kenti de bu verimli arazilerden payını almıştır. Kentin güneyinde yer alan tarıma elverişsiz kayalık alanları ise taş

ocağı, nekropolis (arkeolojik şehirlerde mezarlıkların ve toplu mezar yerlerinin bulunduğu bölgeye verilen isimdir. Yunanca nekros-polis ölü(ler) şehri anlamındadır) ve işlik olarak kullanılmıştır (Eraslan, 2003, 129-136; Eraslan v.d. 2009, 171-184; Eraslan v.d. 2010, 91-104; Eraslan 2012, 147).

Antik dönemde nekropolisler, tarıma elverişsiz arazilerde, kentin dışında ancak kente ulaşan yolların yakınında yer alırdı. Perre nekropolis, olasılıkla Perre'den geçen ve Metilene'ye uzanan antik yola yakın ve yoldan görülebilecek bir konumdaydı. Mezarların bu konumu onları ulaşılabilir kılmakla birlikte, görkemli mezarlarını, Perre toplumunun güç ve zenginliğini sergileme imkanı da sunmaktadır. Çünkü kayalık alana yapılan oda mezarlar oldukça maliyetli yapılar olup, genellikle Anadolu'da yaygın biçimde (Wheeler 1974) mezarlıklarda bulunan takı ve eşyalar bunların gelir seviyesi yüksek bireylerin veya ailelerin yaptırabileceği türden mezarlar olduğunu düşündürmektedir. Bu da Perre toplumunun zenginliğini göstermesi açısından anlamlıdır.



Resim 3. Kommagene arazi kullanım haritası (Sarı: Tarım Arazileri, Açık Yeşil: Fıstık ve Meşe ağaçları, Yeşil: Bozunmuş meşelik, Koyu Yeşil: Orman, Kahverengi: Kayalık; Hazırlayan K. Zorlu).



Resim 4. Perre Antik Kenti ve Nekropolisi (Fotoğraf: K. Yağız).



Resim 5. Perre Nekropolisi. (Fotoğraf: B. Erduğan)

Söz konusu kayalık alan aynı zamanda işlikler için de kullanılmıştır. Alanda üzüm sıkma işliğı ile boya işliğı ve bu boya işliğı ile ilişkili bir sarnıç yer almaktadır (Eraslan v.d. 2009, 175-177; Eraslan 2016, 107). Günümüz Örenli yerleşiminde bağcılık faaliyetlerinin hala sürdürüldüğü düşünöldüğünde antik dönemden itibaren bağcılığın sürdürüldüğü söylenebilir.

Perre kenti yukarıda de belirtildiği gibi Melitene yolu üzerinde yer almakla birlikte daha küçük ölçekli yerleşimler için ise bir tür kavşak noktası konumundadır. Özellikle doğudan gelip Perre'ye bağlanan ara yolların kesişme noktasıdır. Perre'den doğuya günümüz Kömür beldesine bağlanan yol üzerinde çok sayıda nekropolis alanı yer alır. Bu nekropolisler aynı zamanda çok sayıda küçük kırsal yerleşimlerin varlığın da işaret etmektedir. Antik dönem isimlerini bilmediğimiz bu yerleşimler sırasıyla doğuya doğru, Yenigüven, Çemberlitaş, Toptepe, Kemerkaya, Boğazözü köyü ve son olarak Kömür yakınlarındaki Panav Mevkiidir. Tamamı tarıma elverişli arazilerin yakınında olan bu nekropolisler aynı zamanda modern yola yakın konumdadırlar. Büyük olasılıkla bu nekropolislerin yerleşim birimleri de yukarıda isimlerini verdiğimiz köylerin altında ya da yakınlarındaki arazilerde bulunmalıdır. Söz konusu kırsal yerleşimlerden Çemberlitaş, Kesmekaya ve Yenigüven köylerindeki nekropolis alanları Perre nekropolisi gibi taş ocağı olarak kullanılmış alanlardır. Yine bu yerleşimlerden Toptepe Köyü'ndeki kaya mezarları, büyük bir üzüm işliği ile birlikte aynı kayalık kütle üzerinde yer almaktadır. Bu işliklerden bazıları günümüzde hala kullanılmaktadır.



Resim 6. Çemberlitaş Köyü. Taş Ocağı ve Kaya Mezarları (Fotoğraf: K. Yağız)



Resim 7. Toptepe Köyü. Üzüm İşliğı. Ezeme Tekneleri (Fotoğraf: K. Yağız).



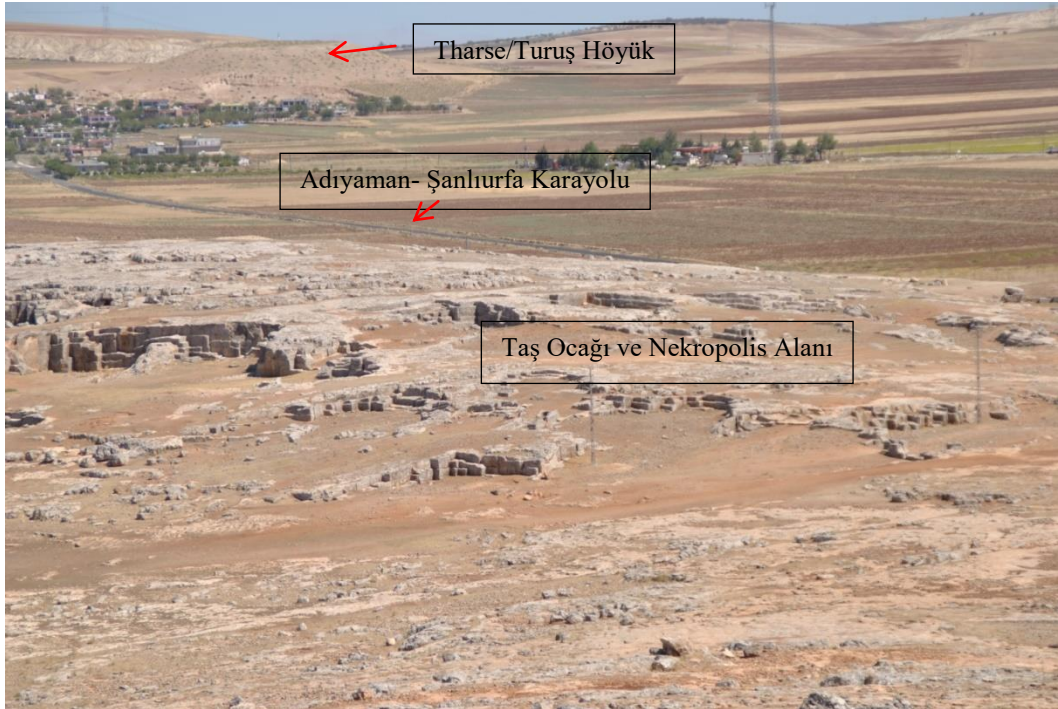
Resim 8. Toptepe Köyü. Üzüm işliğı. (Fotoğraf: K. Yağız)

1.3. Tharse/Turuş

Nekropolis kent ilişkisi ve yer tercihi konusunda Perre kenti gibi önemli veriler sunan yerleşimlerden biri Tharse/Turuş'dur. Adıyaman merkeze yaklaşık 40 km uzaklıkta yer alan höyük, antik dönemde Tharse, yakın döneme kadar Turuş, günümüzde ise Kuyulu olarak bilinir. Yerleşim yer aldığı höyükte, MÖ 3. binden Bizans dönemine kadar uzanan bir yerleşim söz konusudur (Eraslan 2001, 263-272; Ezer v.d. 2015, 177). Höyük, Adıyaman-Şanlıurfa karayolu üzerinde etrafı tarım arazileri ile çevrili doğal bir kayalık üzerinde yer alır.

Antik dönemde Doliche'den Samosata'ya gelen yolda Tharse/Turuş bir ara istasyon görevi görmekteydi (Comfort, 2008, 87-88).

Bugünkü Kuyulu yerleşimi höyüğün yamacından başlamakta ve düzlük araziye yayılmış durumdadır. Roma ve Bizans dönemlerinde de benzer durumun söz konusu olduğu, yani yerleşimin genişleyip, düzlük tarım arazilerine yayıldığı, köy içindeki kalıntılardan anlaşılmaktadır. Kentin nekropolis alanı ise Tharse'nin yaklaşık 1 km batısında Şanlıurfa yolunun hemen yanındaki tarıma elverişsiz kayalık alanda yer alır (Eraslan 2001, 263). Bu alan Perre nekropoli gibi taş ocağı olarak da kullanılmıştır. Hem höyüğün kendisi hem de nekropolis alanı için tarım arazileri arasında kalan kayalık alanlar tercih edilmiştir. Daha geç dönemlerde olasılıkla nüfusun artması ile büyüyen kentin ihtiyaçları doğrultusunda tarımsal araziler inildiği görülmüştür.



Resim 9. Tharse/Turuş Höyük ve Nekropolis Alanı (Fotoğraf: S. Ezer)

Tharse yerleşimi ve nekropolis alanı verimli arazilerin daha çok tarımsal faaliyetler için kullanılmış olması, bu arazilerin arasında kalan elverişsiz kayalık alanların taş ocağı ve nekropolis olarak kullanılması ve yola yakın oluşu açısından Perre yerleşim ve nekropolisi ile benzerlik gösterir.

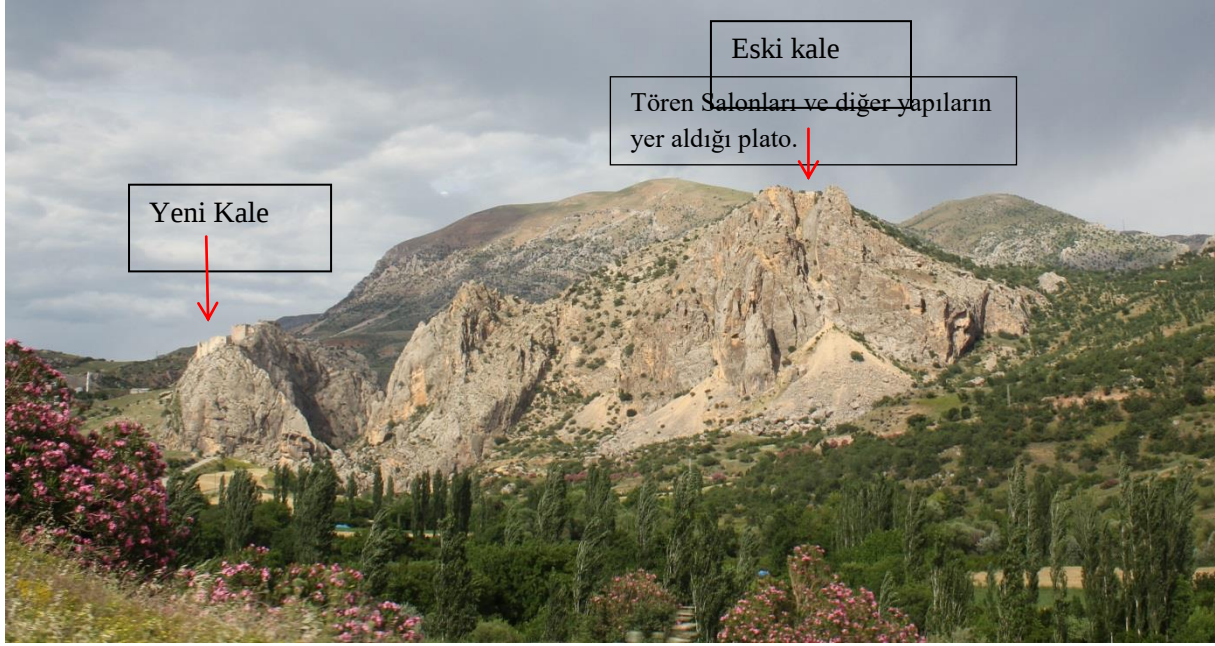
Perre'nin dışında Adıyaman il sınırları içinde özellikle söz edilmesi gereken iki yerleşim birimi daha bulunur. Bunalar bir kentten ziyade birer askeri üs konumunda olan Fırat Nehri kıyısındaki Arsameia ile Kahta Çayı kıyısındaki Arsameia'dır.

1.4. Fırat Nehri Kıyısındaki Arsameia

Söz konusu yerleşimlerden Fırat Nehri kıyısındaki Arsameia, Gerger Çayı ve Fırat Nehrinin kesiştiği nokta, sarp bir kayalığın üzerinde yer alır (Dörner, 1999, 21; Blömer-Winter, 2011, 68-69). Dörner, Puchstein'nin kentin konumuna yönelik izlenimlerini şu şekilde aktarır: “Kaleden kıvrım kıvrım vadinin, Gerger Çayı'nın Fırat'la birleştiği yerin, Nemrud Dağı ve Girfe'nin yüksek zirveleri ile Toroslar'ın heybetli sırtlarının, nihayet güneydoğuda Mezopotamya düzlüğünün ve uzaktaki Karaca Dağ'ın manzarası muhteşem” (Humann-Puchstein, 1890, 354; Dörner, 1999, 21; Brijder 2014b, 222). Dörner'in Puchstein'den bize aktardıkları kentin stratejik konumu ortaya koymaktadır. Burası Kommagene Krallığı'nın doğu sınırlarını koruyan bekçisi konumundadır. Seyyahların ve erken dönem araştırmacıların kentle ilgili bize anlattıkları bilgiler I. Antiokhos'un burada yer alan iki yazıtından gelmektedir. Yazıtlardan biri kentin giriş kapısı yanında yer alır. Bu yazıt üzerinde çalışan Puchstein kentin adının Arsames'ten türetilerek Arsameia olduğunu, bu şehrin sınırları içinde Argandene isimli bir tanrıçanın (Θεα Αργανδηνή) kutsal alanının bulunduğu ve Hierothesion adı verilen Kommagene krallarına ait anıt mezarların yer aldığını belirtir (Humann-Puchstein, 1890, 359; Brijder, 2014b, 225). Blömer ve Winter Argandene'yi tanrıça Kubaba ile ilişkilendirir (2011, 70). İkinci yazıt tepenin kuzeybatı bölümündeki kayalık alanda yer alır. I. Antiokhos'un büyükbabası II. Samos'un için yaptırdığı kaya kabartmasının altında yer alır. Burada Kral Samos'un ismi ve bu kabartmayı yaptıran Kral Antiokhos'u öven sıfatlar yer alır (Dörner, 1999, 143; Blömer-Winter, 2011, 75). Bu kabartmanın altında kayalar oyulmuş mezar odaları yer almaktadır (Brijder 2014b, 225).

1.5. Kahta Çayı Kıyısındaki Arsameia

Kahta Çayı kıyısındaki Arsameia diğer bir yerleşim birimi ve aynı zamanda Kral I. Mithridates'in mezarının yer aldığı hierothesiondur. Arsames tarafından iki kayalık tepeye yerleştirilmiş bir şehir kurulmuştur. Bu tepelere aşılmaz bir üs olacak şekilde kayaların üstüne kale inşa edilmiştir (Dörner 1999, 156).

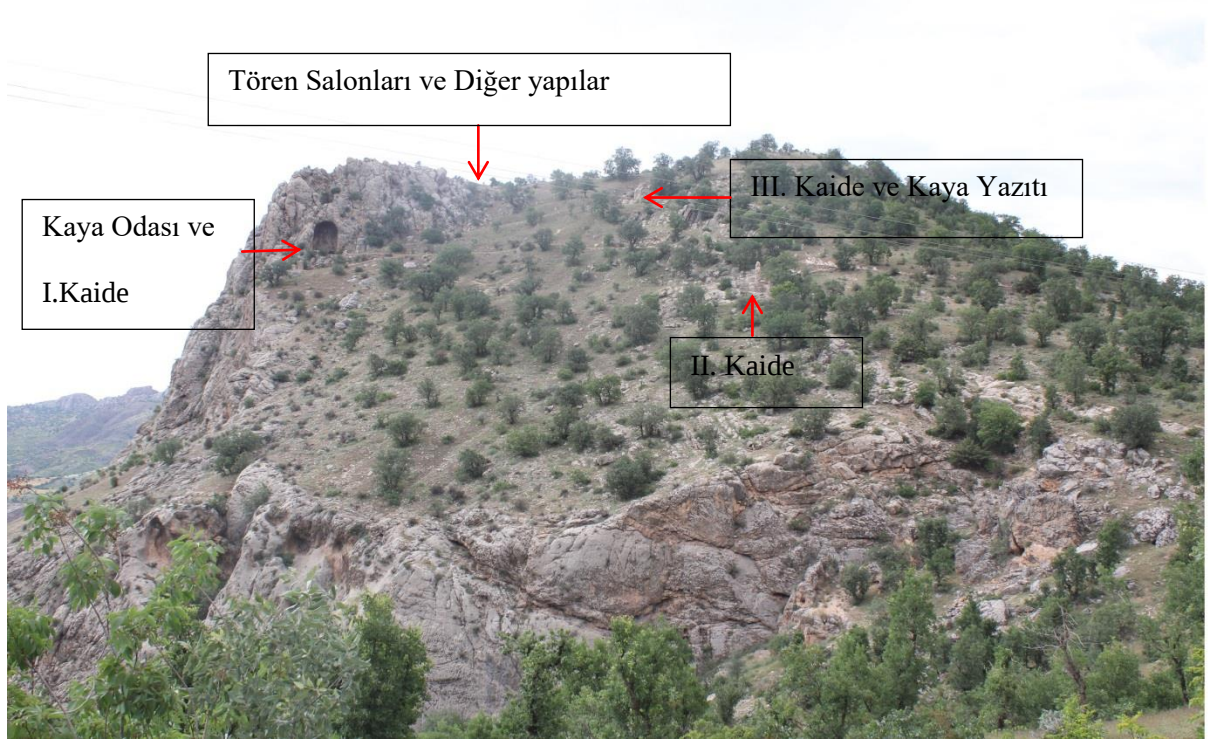


Resim 10. Kahta Çayı üzerindeki Arsameia. (Fotoğraf: B Erduğan)

Kaleden ne yazık ki günümüze ulaşan bir kalıntı yoktur. Ancak Yeni Kale olarak isimlendirilen ve günümüz de büyük bir bölümü ayakta olan Orta Çağ kalesi, Hellenistik kalenin yerine inşa edilmiş olmalıdır. Söz konusu kale Eski Kahta yerleşiminde yeni ismiyle Kocahisar Köyü'nde yer alır. Kale MS 11. yüzyılda Ermenilerin, daha sonra Selçukluların, 13.-14. yüzyıllarda Memluklerin, 1516 sonrasında ise Osmanlı denetimine geçmiştir (Bayhan-Salman, 2010, 11; Blömer-Winter, 2011, 88). Kalenin bu günkü yapıların büyük bölümü Memlukler döneminden kalmadır. I. Antiokhos'un yazıtta belirttiği gibi "hiçbir zaman ele geçirilemeyecek bir askeri üs" niteliğindeki kalenin göz alıcı konumu, savunma açısından oldukça önemli noktada konumlandığını göstermektedir.

Yeni Kale'nin karşısında, diğer kayalık alanda yer alan hierothesion, yerleşimin sadece savunma amaçlı olmadığını dinsel bir kimliğe de sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kral I. Antiokhos'un yazıtında "Babam Kral Mithridates Kallinikos, Arsameia'nın kenar semtlerinden birinde, yörenin en güzel yerini ayırarak bu hierothesion'u kendi öz bedeni için adadı..." (Dörner, 1999, 156) şeklinde bir ibare yer almaktadır. Bu durum I. Antiokhos'dan önce de alanın bir hierothesion olarak düşünüldüğünü ortaya koymaktadır.

Kahta Çayı kıyısındaki Arsameia'nın oldukça korunaklı bir alanda yer aldığı, bir askeri üs olarak kraliyet ailesinin zor durumlarda sığınacağı bir yerleşim olarak tasarlandığı, bir bölümünün de hierothesion olarak ayrıldığı gözlemlenebilir. Konumu itibariyle Fırat kıyısındaki Arsameia gibi Krallığın sınırlarını koruyan ama ondan farklı olarak aynı zamanda Anti Toroslara geçişin de kontrol edildiği stratejik bir noktada yer almaktadır.



Resim 11. Hierothesion'un yer aldığı güney yamaç ve plato (Fotoğraf: B Erduğan)

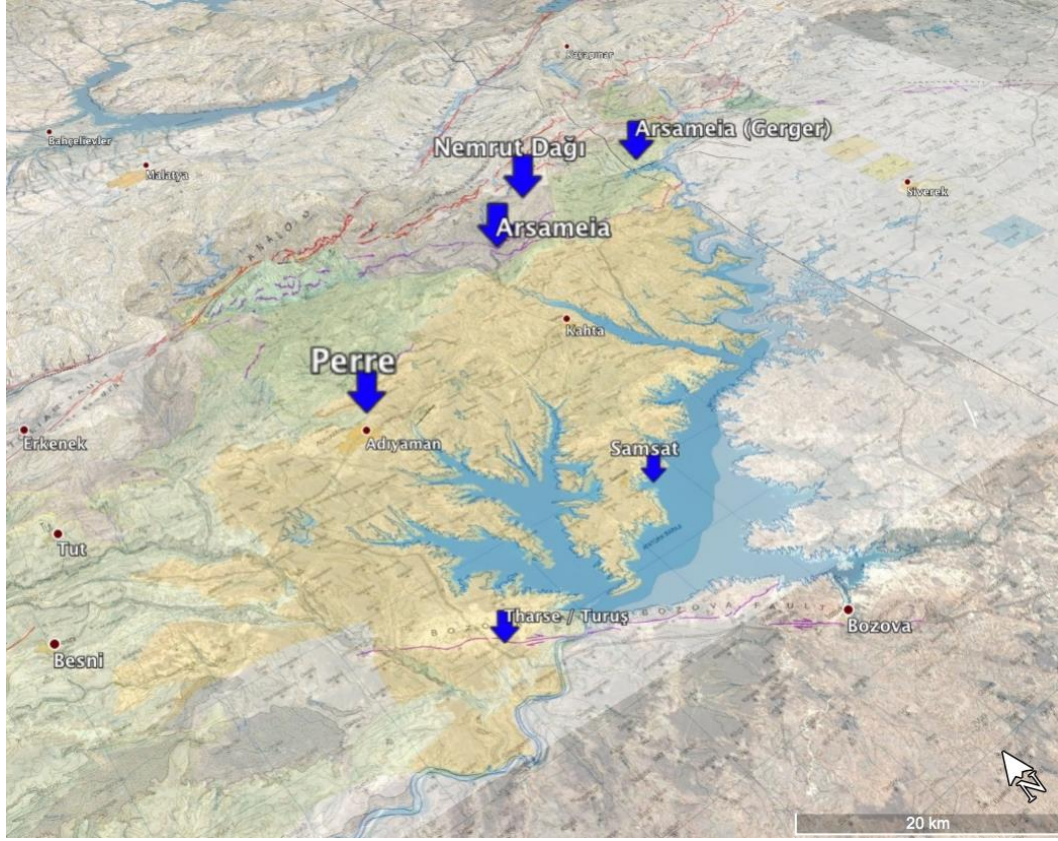
Sonuç

Bu çalışmada küresel boyutta insanlığı tehdit eden çölleşme, arazi bozunumu, iklim değişikliği ve biyoçeşitlilik azalmasına karşı mücadelede yerel teknolojik bilgi sonucu gelişen insan peyzajı temelinde Kommagene Krallığı'nın kentsel ve kırsal yerleşiminin çevreye olan uyumu değerlendirilmiştir. İnsan peyzajı temelinde konulu bu çalışmada öne çıkan kentlerin yerleşimi göz önünde bulundurulduğunda, yerleşim tarım alanlarına yapılmamış, bu alanlardan maksimum ölçekte yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu araziye yakın alanlar yerleşim için seçilmiş, kullanılmayacak kayalık alanlar işlikler ve nekropolisler için kullanılmıştır. Yerleşimde tarım alanları öncelikli olarak gözetilse de, Samosata kenti örneğinde olduğu üzere, stratejik konum kimi zaman tarım alanı önceliğinin yerini almıştır. Tarım alanı sınırları dahilinde bulunan Tharse/Turuş'ta yerleşimin alan içinde yer alan kayalık alanda olduğu gözlemlenmiş, ancak zamanla nüfus artışıyla tarım alanına inilmiştir.

Fırat üzerindeki Arsameia ve Kahta Çayı üzerindeki Arsameia'da saraylar kayalık alanın tepesine kurulmuş ve aşılmaz bir askeri üs olarak tanımlanmıştır. Kutsal mezarlar kayalık tepelerde yer almış, bölgedeki en önemli kutsal mezar olan I. Antiochos'un anıt mezarı Nemrut Dağı'nın tepesinde konumlanmıştır.

Antik yolların kesişiminde yer alan Perre antik kentinde de Tharse/Turuş'a benzer bir yerleşim gözlenmiştir. Verimli araziler tarım alanı olarak kullanılırken, kentin güneyinde yer alan kayalık alan ise taş ocağı, nekropolis ve işlik olarak kullanılmıştır. Böylece hem tarımsal araziden hem de kayalık alanlardan maksimum verim alınmış ve kente bir zenginlik kaynağı olarak dönmüş olmalıdır.

Genel olarak harita incelendiğinde yerleşimlerin fay hatlarının dışında ve kayalık alanlarda yer aldığı dikkat çeken bir unsurdur. Özellikle Atatürk Barajı'nın inşasından sonra Samsat'ın yeri değişmiş ve son dönemde meydana gelen depremlerde bu yeni merkez ağır hasar almıştır. Geçmişte bölgenin jeolojik yapısının da yerleşim planı oluşturmada önemli bir kriter olduğu düşünülmektedir.



Resim 12. Kommagene yerleşim ve arazi kullanım haritası (K. Zorlu)

Sonuç olarak gerek kentler ve kırsal yerleşimler gerek kutsal alanlar gerekse de nekropolislerin konumları, ticari, askeri ve dini unsurların gözetilerek tasarlanmış bir düşüncenin ürünü olduğunu akla getirmektedir. Kentlerin, önemli yol ve kavşak noktalarında yer almaları, verimli arazilerin daha çok tarımsal faaliyetler için kullanılmış olması, buna karşın kayalık alanlardan taş ocağı, nekropolis ve işlik olarak faydalanılması bunun bilinçli bir uygulamanın ürünü olduğunu göstermektedir. En önemlisi politik bir unsur olarak gücün sembolü ve dinsel kimliğin bir göstergesi olarak, kral mezarları ve hierothesion'ların birer propaganda aracı gibi kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle tercih edilen yerlerin tesadüf eseri seçilmediği, bu amaca yönelik olarak iyi tasarlanmış bir düşüncenin ürünü olduğunu gözler önüne sermektedir. Bundan hareketle Anadolu'da binlerce yıldır süre gelen çevre dostu arazi kullanımını, bilim adamları, arazi sahipleri ve karar vericilerin bir araya gelip çok iyi tanımlayarak güncel koşullara uygun biçime getirmeleri gerekmektedir. Sonuçta ülkesel ve küresel bazda modeller oluşturularak yerel halkın refah düzeyi özgün ürünlerle arttırılacak ve arazide doğasına uygun kullanılmış olacaktır.

Kaynakça

- Akca E., Peke, M., Kapur B., Zdruli P., Eswaran H., ve Kapur S. (2004), The upstream and downstream integrated resource management of the Adana anthroscape. *In Workshop proceedings of promoting participatory management of the land system to enhance soil conservation–MEDCOASTLAND Project*. Alexandria, Egypt (pp. 9-13).
- Bayhan, A. A., Salman, F. (2010), *Adıyaman Yüzey Araştırması*, 2000-2004, Adıyaman, 2010.
- Blömer, M., Winter, E. (2011), *Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi Kommagene*, (Çev. Nida N.) İstanbul
- Brijder, H. A. G. (2014a), “Commagene: Some topography” Nemrut Dağı, *Recent Archaeological Research and Conservation Activities in the Tomb Sanctuary on Mount Nemrud*, Boston/Berlin, 38-51.
- Brijder, H. A. G. (2014b), “Other Expeditions and Discoveries, in the Later 19th Century: Continuation of the Commagenian Expeditions of Puchstein in 1882 and Humann& Puchstein in 1883” *Nemrut Dağı, Recent Archaeological Research and Conservation Activities in the Tomb Sanctuary on Mount Nemrud*, Boston/Berlin, 184-232.
- Comfort, A. (2008), *Roads on the frontier between Rome and Persia: Eupratesia, Osrohone and Mesopotamia from AD 363 to 602*
- Dörner, F. K. (1999), *Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları*. (Çev. Vural Ü.), Ankara, 1999.
- Eraslan, F. (2001), “Adıyaman Turuş Kaya Mezarları Kazı ve Temizlik Çalışması”, *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 163-172.
- Eraslan, F. (2003), “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı Kaya Mezarları Kurtarma Kazısı”, *13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 129-136.
- Eraslan, F., İnce, N. E., Alkan, M. (2009), “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2007 Yılı Kazı ve temizlik Çalışmaları”, *17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 171-184.
- Eraslan, F., Özman, R., Şancı, F., Arslan, M., Karaca, M. N., Alkan, M. (2010), “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2007 Yılı Kazı ve temizlik Çalışmaları”, *17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 91-104.
- Eraslan, F. (2012), “Die Antike Stadt Perre und ihre Nekropole”, J.Wagner (Hrsg.), *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*, Mainz, 146-150.
- Eraslan, F. (2016), “Perre Antik Kenti”, M. Yelken (Ed.), *Kommagene'nin İzleri*, İzmir, 105-112.
- Ezer, S., Yağız, K., Demirtaş, F. I., Özçirış, M. (2015), “Adıyaman İli Prehistorik ve Protohistorik Çağ 2013 Yılı Arkeolojik Araştırmaları1, *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara, 175-192.
- Humann, K., Puchstein, O. (1890), *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: Ausgeführt im Auftrage der KGL. Preussischen Akademie der Wissenschaften (Text Band)*, Berlin, 1890.
- Kapur S., Akça E., Zucca C., Berberoğlu S., ve Miavaghi SR. (2018). Anthrosapes: A Robust Basis for Mapping Land Quality and Sustainable Land Use Patterns. *In Eastern Mediterranean Port Cities* (pp. 63-77). Springer, Cham.
- Kapur, S., Eswaran, H., ve Blum, W. E. H. (2014), *Sustainable land management*. Springer.
- Lev-Yadun S., Gophe, A., ve Abbo, S. (2000). The cradle of agriculture. *Science*, 288(5471), 1602-1603.
- Özgüç, N. (1985), “Samsat 1984 Yılı Kazıları”, *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985, 221-227.
- Özgüç, N. (1986), “1985 Yılında Yapılmış Olan Samsat Kazılarının Sonuçları”, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1986, 297-304.
- Özgüç, N. (2009), *Samsat, Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum*, Ankara, 2009.

Özkan, S. (1993), “Kummuh/Kumaha”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt VIII, 65-80.

Strabon, *The Geography of Strabo*. Literaly Translated, with notes, in three volums, H. C. Hamilton, Esq- W. Falconer, M.A. (eds), London, 1903.

Şahin , S. (1991). “Forschungen in Kommagene I: Epigraphik”, *Epigraphica Anatolica* 18, Forschungen in Kommagene, Zum Gedenken an Friedrich Karl Dörner, Bonn, 99-113

Tanrıverdi, Y., (2016), *Variations in sizes, shapes, materials and colours of mosaic tesserae in Southeastern Anatolia Region*, Ph.D. Thesis, METU, Ankara.

Tekin, O. (2010), “*Pers İmparatorluğu’ndan Türk-İslam Egemenliğine Kahramanmaraş’ta Tarih, Kültür ve Para, Dağların Gazeli Maraş*”, İstanbul, 157-183.

Wheeler T. S. (1974), Early Bronze Age burial customs in western Anatolia. *American Journal of Archaeology*, 78(4), 415-425.